

Almindelig Hjertespand, *Leonurus cardiaca*

har indtil meterhøje, stive stængler med fligede, på undersiden gråhårede blade og i talrige adskilte kranse blegroede blomster med hviduldet over- og rødprykket underlæbe. Hist og her ved gårder, mest omkring beboede steder; forekommer ved adskillige klostertomter kan stamme fra tidligere dyrkning som lægeplante (1).

Hjertespand (også *-spænd*) 16488ff = 'hjertespænding', planten blev anvendt mod hjertelidelser. *Galdring* 1648 og *sejurt* 1648–1848 måske til galdre = øve trolddom, og sejd = tryllemiddel (2).

Urten har et langt bedre navn end dens brug og kræfter berettiger til, da den næppe hjælper for hjertesygdomme, men mere mod kolik som følge af diarré og livmodersmerter, indgivet med smeltet smør. Iflg. udenlandsk forfatter dræber den indvoldsorm og hjælper for barselsnød (1648; 3). Mod børns indvoldsorm lægges de kogte blade, malurt og olie på navlen; den tørrede og knuste plante spises eller drikkes som te for åndenød, indtages blandet med smør mod kolik og modersyge (1838; 4). Hjertespanddråber var bestanddel af jysk klog kones middel for »grøde« (knu- de) på piges skulder (5).

LITTERATUR: (1) 540 39,41,44f,47; (2) 689 1,839f; 228e 1,633; (3) 697 187; (4) 718 1838,248; (5) 488i 6,2,440.

Salvie, *Salvia*

Salvie o. 1300ff (*saluiæ*, *salui*) af latin *salvus* = frelst, helbredt, forvansket til *salveurt*.

LÆGE-SALVIE, *Salvia officinalis*; den 50–100 cm høje halvbusk har grågrønne lancetformede ofte stærkt grenede stængler med mat grågrønne, lancetformede blade og lysviolette blomster. Hjemmehørende ved Middelhavet og forhen dyrket som læge- og krydderplante i mange danske bønderhaver. Nyboder havde til 1891 en Salviegade. *Halspineurt* slutningen af 1800-t; VJylland (Arnborg); *engelsk stoppeurt* o. 1870 »fordi bladene stoppes i gæs og ænder før de steges«.

ENG-SALVIE, *Salvia pratensis*, bliver indtil 70 cm høj, er klæbrighåret og har hjerte- til aflangt ægformede, rynkede og takkede blade, de store mørkeblå eller violette blomster sidder i oprette akslignende stande. Sjælden i Danmark.

SALVIA SCLAREA har store bredt ægformede blade, rosenrøde højblade og lyseblå blomster.

Skaleje, *skarleje*, *skarlagen* etc. 1533–1774 af det latinske artsnavn med usikker oprindelse. *Gråkusse* 1648–1772, planten er grålig behåret og har en noget ubehagelig lugt, sml. gåsefod bd. 2. *Muskatellersalvie* 1843, blev anvendt til at give vin en muskatelagtig smag jf. s. 125.

LITTERATUR: 689 2,526–29; 634 12077; 296 75, 1954,613.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): gives for syg lever; anvendes knust som omslag på giftigt bid og blodstillende på sår; saften drikkes i vin for gammel hoste og sidesmerter; kløe på kønsorganerne bades med vinafkog. Saften farver håret sort (senere afskrift 1600-t). Knuste blade blandet med saft renses blodet, vinafkog fornyer indvoldene og fjerner al urenhed og sygdom, derfor siger Galen [græsk læge i 1. årh.]: Hvorfor dør mennesket, når salvie vokser i urtegården?

1400-t: de knuste blade af salvie, pil m.m. indgives for lammelse, i juni skal man fastende drikke udtræk af salvie (2). Koges med isop, ambra og safran i vin til salve på gigt, bestanddel af anden gigtsalve og en salve for øjenlidelser; mod smitte drikkes knust salvie, rude, selleri og hyldeblade i vand (3). Bladene spises med salt mod sting, hold og overflødigt blod på grund af træthed efter langt løb; drikket med vin holder den indvoldene friske og fjerner urenheder; bladene og salt drikket med vin værner mod bylder etc. i kroppen, pulveriseret salvie drysses som blodstillende middel i sår (4).

Christiern Pedersen 1533: salvie indgår i råd for hovedpine (4b); vindekogt af salvie, lavendel og rosmarin drikkes mod koldfeber = malaria (78b), øl- eller vinafkog for lændesmerter (56a), te af salvie- og tidselblade bruges mod sidesmerter (27b) og koges med rude i olie til drik eller bruges knust som omslag for gigtsmerter (74b). Bestanddel af afkog til mundskylning for værk og pokker = gonorrhé (86b). Vin- eller ølafkog af salvie, balsam og hjortetunge (bregne) drikkes, hvis lever og milt er tilstoppet (29b), koges med balsam i vin eller øl til drik mod maveonde (32a), komponent i dekogt for ophørt menstruation (65b). Mod hæshed: svælget gurgles eller tungen gnides med salvie, rude, bertram og senep kogt i vin eller olivenolie (14a–b). Blomster

Salvie. Simon Paulli: *Flora Danica*, 1648.

og stængler kogt med agermåne i regnvand drikkes mod fnat etc., som også gnides med de afkogte planter (83a). Saften drikkes som modgift efter bid af giftige dyr (85a); koges med usaltet smør til salve på podagra (76b); saften af salvie, rude, malurt, nyserod og hundetunge gnides på sår (80b). – Engsalvie indtages med mad og drik for leverlidelser (28a), den pulveriserede plante i drik mod vattersot (36a). Skarleje er bestanddel af plaster på navlen mod forstoppelse (40b, 51a); koges med laurbær og purløg i olie eller svinefedt til salve og omslag for tarmvrid (48b).

Henrik Smid 1546ff (5): nogle mener, at hvis man om morgenen på fastende hjerte spiser blade af læge-salvie med salt, er man den dag værnet mod gift og ildelugt. Vinafkog styrker hele det indvortes legeme, thi det uddriver gift, stiller hoste og sidadsting, varmer leveren og livmoderen, og er god for blodsot = dysenteri, fordi tarmene renses. Destilleret vand af salvie renser, styrker og åbner den tilstoppede lever, fordriver hoste. Al mad krydret med salvie »er sund og lystig«. Vaskes hovedet med vinafkog, bliver håret sort, det fordriver de orme, som æder håret, renser og læger giftige dyrs bid, skab og hævelse i kønsorganerne. Svede- og dampbad med salvie uddriver urinen, stiller blodsot og mange andre lidelser. Et sukkerudtræk af blomsterne styrker kvindens genitalia, er godt for apopleksi o.a. af hovedets sygdomme. – Vinafkog af skarleje drikkes for kold mave og af ufrugtbare kvinder, også mod hvidt udflåd. Knuste frø snuset op i næsen giver nysen, der fordriver snue og renser hjernen. Damp fra vandafkog uddriver menstruationen og efterbyrden.

N. Mikkelsen Aalborg 1600-t (6): salvieøl eller -vand blandet med saltolie styrker hovedet og maven, salvieøl desuden alle led, modvirker knæsmerter, er sundt for brystet, nyrer og blære, urin- og mensesdrivende, fæstner løse tænder; modvirker lammelser, styrker nerverne; salvie-vand tilsat terpentinline drikkes mod gift i led og for podagra.

Simon Paulli 1648, 240f, 342: læge-salvie dyrkes i haver og er god for hovedet, livmoderen og nerverne, hjælper kvinder, som nylig har undfanget eller plejer at abortere. Rystende og følelsesløse hænder bades med vinafkog eller -udtræk eller i vandudtræk. Tænder gnedet med salvie opblødt i øl bliver hvide; anbefales mod børns trøske, smertende tand skylles med afkog af bladene i øl tilsat tobak. Øl krydret med salvie er som bekendt godt for maveonde og kolik, svim-

melhed og værkbrudenhed; destilleret vand af planten opsnuset lindrer katarr og snue, eller næsen gnides med salviebalsam, dette tilrådes også patienter med svimmelhed og epilepsi. »De unge karle, som vil behage deres fæstemøer og mener de bedre kan tækkes dem med sort hår« skal vaske hovedet med salvielud, der også fjerner skæl. – Vindekokt af skarleje skal virke mensesdrivende og hjælpe mod leukorroe; det uddriver efterbyrden eller kvinden skal lade damp fra afkoget komme ind i livmoderen. Man siger, at frøene virker som afrodisiakum. Er urenhed kommet i øjet, lægges et frø deri eller øjet drejes til siderne, indtil urenheden bliver hængende på frøet.

Salvie (*Salvia officinalis*) har været en af de mest benyttede lægeplanter. Den indgik i »Christian IV's råd« for værk, allehånde udflåd, tandpine og svag mave (7) og i Rigabalsam, som søfolk brugte for alle sygdomme, utøj i håret osv. (8). I pestens tid skulle man på fastende hjerte spise tre salvieblade strøet med salt som værn mod smitten (9).

Bladene er anført i farmakopeen 1772 og sælges stadig på apotekerne. O. 1880 forskriver hovedstadens apoteker årligt ca. 800 kg tørrede salvieblade (10), man kan også købe salvie i små bundter på alle landsbymarkeder (11). Et salvieblad lagt i den kinesiske te giver en sundhedsbevarende drik (Bornholm; 12), salvie bruges som dagligte, men man må ikke drikke for meget, den »tærede af blodet« (VJylland o. 1900; 13).

For hovedpine skal man snuse et spiritusudtræk af salvie godt op i næsen; med otte andre krydderplanter indgår salvie i et forfriskende hovedvand = parfume (1736; 14). Salviete hjælper for svimmelhed (15). Bestanddel af drik mod raseri og tungsind (16). Skælvende hænder bades med vin- eller vandafkog (17); dekokt i vand eller rødvin drikkes også i vor tid mod afkræftende nattesved (18).

En gammel kone i Ll. Fuglede NVSjælland kurerede skæver = raktitis med salviete (19). Smerterende lemmer gnides med eller pålægges (1632) salvie og rude kogt i brændevin eller olie, de holdes over det dampende dekokt (20). Krympede sener, giftstive og -smerterende kropsdele dampes med udtræk af salvie og rosmarin (21), bades med afkog af salvie og kamilleblomster eller rosenblade med bølgeaske (22), pålægges salvie, kamilleblomster, dild og malurt kogt i vin (23). Salviete regnes for et godt middel mod gift o.a. værk i lemmerne (NFyn; VLolland; 24).

Mod sidesting drikkes et dekokt af bl.a. salvie (25), mod blegsot et vin- eller vandudtræk af

bl.a. salvie (26). Indgår i en blodrensende te (27), salviete er blodrensende (11). Rødvinsudtræk drikkes mod hvidt udflåd (28), ligesom for voldsom menstruation også stilles af røg fra blade og stilke lagt på gløder (9); salvie kogt med salt modvirker kvindens ufrugtbarhed (28); får barselskvinde fire dage efter placentas afgang to pægle salviesaft med lidt salt »og hun vil lægge sig hos sin mand, skal hun straks undfange« (29). Når barn skal vænnes fra die, drikker hun stærk salviete (30) eller brysterne pålægges omslag med dekokt af planten (31).

Salviete drikkes mod besværlig vandladning (Læsø o. 1900; 32), lever- og nyrelidelser, i Jylland periodisk tilbagevendende nyresmerter (33) og for svag mave (34), indgår i afkog mod kolik (35). Hævede testikler røges med hørfrø og salvie (1743; 16). Salviete tages mod lungesvindot (28), svindsot med blodspytning (21) og anvendes til gurgling for kighoste (36); den er sveddrivende (37), salvie med muskat og krebs i vinafkog feberstillende (o. 1700; 35). Et afkog blev benyttet og bruges sine steder endnu til gurgling for halsonde og forkølelse (38): Salvie, derpå kan I lide, den stiller halsens kvide (NJylland; 39), dekoktet tilsættes eddike (VJylland, Vendsyssel o. 1880; 40), salvie koges med rude og bertram eller (o. 1700) isop og alun mod hæshed (41). Salvie hjælper for halsbetændelse (Himmerland, Vendsyssel; 42), blandet med honning og eddike (26), og for slim i halsen (39), tilsat honning mod forkølelse (ØJylland; 43), med mælk for »stikhoste« (21). For snue snuses afkogt op i næsen (26).

Trøske hos børn bades eller tungen pensles med te af bladene (44) tilsat vin og/eller honning (45). Det var almindeligt at komme salvie i varme bade og fordelende krydderposer (46), fordelende omslag, bladene lægges på sår og knuder i munden (o. 1820; 35), gammel jordemoder på Agersø brugte bladene og alun som plaster på børns udslæt (47); indgår i grødomslag på brystknuder (48), med isop og honning i vinafkog for indre kvæstelser (49), knust salvie i omslag på rindende øjne (begyndelsen 1700-t; 50); hudløs mund skylles med salviete (Angel; 51), bestanddel af te, som drikkes i øl for sår i halsen (49). Klog mand i Jested ved Ribe (d. 1624) kogte salvie og røllike med smør, harpiks m.m. til en sårsalve (52). Bladene lægges på brandsår (Drejøj; 53) og frostsår (Borris VJylland o. 1900; 54).

Salvie er bestanddel af »kong Hans' skørbugs-råd« (1487) og indgår senere i en »skørbugsakva-vit« og et mundskyllevand mod samme sygdom

Salvieblade blev stukket i øregangen for at lindre ørepine. Maleri af H. O. Brasen.

(55) samt tandrensende mundvande (1600-t; 56); når man tygger bladene, bliver tandkødet, ganen og halsen rensset (1798; 57), betændt tandkød skylles med te af salvie og rude, det værner også mod tandpine (o. 1800; 58). Om morgenen bør man gnide tænderne med tørrede pulveriserede salvieblade, en essens heraf drikkes hver morgen som beskyttelse mod tandpine (1807; 59). Salvie indgår i flere mundvande (1736; 50); er tænderne løse, så man ikke kan tygge, gnides mundhulen med varmt salvievand (60); det er godt for tænderne og hindrer skørbug at skylle munden med salviete (Falster o. 1850; 61); til tandbørstning og for at holde tænderne hvide anbefales at børste med tørret knust salvie tilsat forkullede rugbrødsskorper og salt (1769; 60). Mod tandpine: bladene tygges eller tanden gnides med salvievand (1600-t), den bades med ølafkog af salvie, sevenbom og rosmarin, salvie

med betonie og alun kogt i eddike (1810), salvie, bertram og rude kogt i vin eller øldekøkt med tobak (1777) (62), tanden røges med salvie, hindbær og fluspulver (63, salvie og tobak ryges for tandpine og løse tænder (64), ved tanden lægges roden eller blade af salvie kogt i vin og eddike (medio 1600-t), salvieblade stoppes i den hule tand (65).

For ørepine anbringes en tot sammenrullede blade i øret (NLangeland o. 1900; 66). Mod håraffald kan hovedbunden bades med salviete (67); småbørn med indvoldsorm får denne te (Falster o. 1900; 68). – Salvie er komponent i Bertel Budtz Müllers bitter (69).

Salvie nævnes i råd for hestens epilepsi, lunge- og leverlidelser, indvortes sygdomme (70), saften blandet med honning og æggehvite gives mod krop eller kværke (1500-t), salvie mod forstop-

pelse, indgår i omslag på bylder (71); hestens sår på læber og tunge bades med salvierte (Himmerland o. 1900; 72).

Planten hjælper for koens blodpis (1664; 73). En husmand i VJylland gav (i mangel af brændevin) køer lige efter kælvningen en skive grovbrød vædet med salvierte (11). – Får med leverikter skal have salvie og salt (74). For svinedød er givet salvie med klid, byg og malurt (Ribeegn? 1580; 73).

Patient med feber skal knæle ved en salviebusk, bede Fadervor og et Ave Marie, bryde et blad af og sige: Jeg tager det op i Guds navn (1514). For at stille vrede, tvinge sine uvenner til venskab: tag 13 salvieblade, skriv på det 13. de tolv apostles navne, brænd dem alle og giv asken i uvennens drik (75).

LITTERATUR: (1) 343 16f,140,274; (2) 15 46,92; (3) 348b 33,45,47,52,58; (4) 348c 83; (5) 841 1577, 117b; (6) 1004 13,98, 1004b 88,175,194; (7) 82 92; (8) 747 103; (9) 455 26/4 1949; (10) 510 5,158; (11) 455 10/12 1950; (12) 449 1939,16; (13) 634 19088 (Assing); (14) 488 o 234,295; (15) 327 21; (16) 488 o 143,255; (17) 488 o 176; 186 38; (18) 739 1,1796,367f; 186 18; 304 334; 599b 2,363; (19) 161 1906/23:309; (20) 488 o 133 (1632); 328f 1,39; (21) 408 17f,26,30; (22) 488 9,1888,383 (1700-t); 1008 4,1916,524 (o. 1820); (23) 488i 6.1,76 (=for gigt*); (24) 634 12162 (Østrup); 107 1948; (25) 488 o 192 jf. 478 (o.1720), 480; (26) 328f 1,39,43,49,62; (27) 488 o 283; (28) 186 14,16,38; (29) 488 o 282; (30) 739 1,1796,367; 408 77; (31) 427 1809,47; 488 o 160; (32) 634 17923; (33) 635 26/4 1944; 455 10/12 1950; (34) 32 31f; 859 179; 328f 1,215; (35) 488 o 125,152,237; (36) 187 8; (37) 398 1806,24; (38) 739 1,1796,367f; 32 31f; 328f 1,215 og 2,246; 107 (Løjt Sønderj.); 634 16683 (Slesv.), 11500 (SJyll.), 12680 (Langel.); 859 179; 402 77, 1934,1125 (Agersø); 128 30; 865 193; 449 1950,27; 304 334; 599b 2,363; (39) 107 1950; (40) 634 12054, 12077; (41) 488 o 161,294; 328f 1,180 jf. 206; (42) 634 12173 (o.1890); 161 1906/23:2196; (44) 509 1, 1799,149f; 32 31f; (45) 739 1,1796,367f; 427 1809, 47; (46) 739 1,1796,367f; (47) 292 255; 402 77,1934, 1129; (48) 328f 2,52 jf. 151; (49) 488 o 137,147; (50) 488 o 267,277; 82 101; (51) 161 1906/23:3294; (52) 445 1828,2,6; 257 3,1911–14,633; (53) 934 1047; (54) 634 18753; (55) 72 1945,50f; (56) 902d 3; 665 81; (57) 509 1,76; (58) 182 3.2,1805,30–32 og 3.1,204f; 82 126; (59) 217 10; (60) 488 o 201,208,313; (61) 308b 54; (62) 82 82, 86f,124; 665f 62 sml. 488 o 202; (63) 488 o 67; (64) 665f 190, 665f 62 sml. 488 o 202; (65) 82 81, 101; 665i 134b; (66) 634 12680; (67) 937 nr. 14, 1954; (68) 634 20965; (69) 747 126f (Thy?); (70) 83

Pølsesælger fra »En samling af J. Fosies kobberstik til P. F. Suhm«, København 1747.

35,59 jf.162; 63; (71) 83 47,67,116; (72) 634 18754; (73) 83 174,311; (74) 32 1856,31f; (75) 679 1,211,367; 328f 2,121.

KRYDDERURT

Kogebog o. 1300: kog høns omsvøbt med salvieblade (1). Hver dag i en uge af sommeren 1541 indgik salvie i Christian IV's kostplan (2). Vildt blev stegt med salvie og lavendel (1500–1600-t; 3). Vildt salvie hængt på øltønden i marts gør øllet mere velmagende (1600-t; 4). Sættes skarleje på vin, bliver denne »ikke alene ligesom forfrisket, men endog stærkere« og får en smukkere farve, planten dyrkes i haver til dette brug (1648; 5).

Salvie anvendes i husholdningen som krydderi i ærter, pølser osv. (1796; 6), bruges som pølseurt, men det påstås, at de tudser, der gerne opholder sig under bladene, gør den giftig (1706;